

Nazif Paşa: Merkez-Çevre İlişkileri Bağlamında Kudüs Mutasarrıflığı ve Kabile Siyaseti*

Kübra Tolak**
Zekeriya Kurşun***

Öz

Bu makale 1825-1889 yılları arasında yaşamış ve Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev almış Mehmed Nazif Paşa'nın 1867 yılı ilk Kudüs Mutasarrıflığı dönemindeki icraatlarına odaklanmaktadır. Meslek hayatının başlangıç yıllarını Serdar-ı ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın himayesinde sürdürmüş ve mutasarrıflık, valilik ve nazırlık yapmıştır. İlki 1867 ve ikincisi 1872 yıllarında olmak üzere iki kez Kudüs Mutasarrıflığı görevinde bulunmuştur. İlk mutasarrıflığı sırasında "Kudüs Islahatı" olarak isimlendirilen süreç; Gazze, Halilürrahman ve Kudüs'te bulunan konar göçer kabilelerden çeşitli vergilerin tahsil edilmesi için yürütülen çalışmaları ifade etmektedir. Bu çalışmalar sonucunda aşiretlerden devlete bağlılık taahhütnamesi alınmıştır. Bir bakıma çevredeki bir grup ile merkezin sözleşmesi olarak nitelendirilmesi mümkün olan bu taahhütname,

* Bu makale, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde yürütül-mekte olan "I. Meşrutiyet Dönemi Suriye Valileri" (1876-1909)" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, kubratolak@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8397-2571.

*** Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul/Türkiye, zkursun@fsm.edu.tr, orcid.org/0009-0009-0817-6004.

uygulamaya sokularak pratiğe aktarılmıştır. Ayrıca Mehmed Nazif Paşa; ilk Kudüs mutasarrıflığı sırasında mülkî ve askerî alanda çeşitli düzenlemeler yaparak dönemin merkez-çevre ilişkilerinin tesisinde önemli roller üstlenmiştir. Bu makale, Nazif Paşa'nın doğrudan bir biyografisi olmayıp daha ziyade merkezî idarenin etkisini artırmak için bölgede aldığı tedbirleri, ağırlıklı olarak arşiv belgeleri ışığında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Nazif Paşa, Kudüs ıslahatı, Gazze, aşiretler, vergi tahsili.

Nazif Pasha: Jerusalem Governorship (Mutasarrıf) and Tribal Politics in the Context of the Center-Periphery Relations

Abstract

This article examines the administrative actions of Mehmed Nazif Pasha during his first governorship of Jerusalem in 1867. Mehmed Nazif Pasha (1825–1889) held several key positions in the Ottoman bureaucracy, including governor and minister, and began his career under the patronage of Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Pasha. He served twice as the governor of Jerusalem, first in 1867 and again in 1872. His first governorship marked the beginning of a process referred to as the “Jerusalem Reform,” which aimed to collect taxes from Bedouin tribes in Gaza, Hebron (Halilurrahman), and Jerusalem. As a result of these efforts, written pledges of loyalty were obtained from the tribes, documents that can be seen as contractual acknowledgments of allegiance to the central authority. These pledges were not merely symbolic but were implemented and enforced in practice. In addition, Mehmed Nazif Pasha introduced a series of administrative and military reforms, playing a significant role in shaping the center-periphery relations of the period. Rather than offering a direct biography, this article investigates the measures taken by Nazif Pasha to reinforce central control in the region, drawing primarily on archival sources.

Keywords: Mehmed Nazif Pasha, Jerusalem Reform, Gaza, Bedouin tribes, tax collection.

Giriş

Merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, çevre, merkezin dışında kalan ancak onunla ilişkili, daha zayıf ve edilgen komumdaki alanlardır. Siyasi olarak merkezin doğrudan denetimine kapalı ya da sınırlı ölçüde bağlı olan bu alanlarda yaşayan aşiretler ve konar-göçer unsurlar, hem siyasal bağlılık hem de toplumsal örgütlenme bakımından merkeze en uzak kesimleri oluştururlar. Kültürel düzeyde de merkezî normlara tam olarak uyum sağlayamazlar. Çünkü merkezî otorite sahip olduğu dil, eğitim, dinî temsil biçimleri gibi kültürel unsurları siyasal otoritesini pekiştirmenin bir aracı olarak kullanır. Dolayısıyla aşiretlerin ve konar-göçer grupların sosyal hayatlarının bir gereği olarak devlete düzenli vergi ve asker verme yükümlülüğünden kaçınmaları, zaman zaman yağma ve benzeri faaliyetlerde bulunmaları, bu toplulukların merkezî devletin belirlediği değerlerle tam anlamıyla bağdaşmadıklarını göstermektedir.¹

Sürekli yer değiştiren unsurları denetim altında tutmaya çalışmak bütün merkezi devlet yapılarının mücadele ettiği en büyük zorluktur. Bu sebeple XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimi merkez dışına gönderdiği yerel idarecilerini, bu grupları kontrol edebilecek ve merkezin emirlerini uygulayacak, gerektiğinde devlet adına inisiyatif alabilecek kişilerden seçiyordu. Ancak merkezi devlet her ne kadar baskı ve güç kullanarak, ya da ikna ederek kısa vadede konar-göçer gruplar üzerinde hakimiyet tesis etse de uzun vadede bu tür müdahalelerin istenildiği ölçüde sonuç vermediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple aşiretlerin iskân edilmesi, eğitilmesi, aşiret/kabile önderlerine rütbe ve hediyeler verilmesi gibi yöntemlere sıklıkla başvurulmuş² ve söz konusu unsurların sisteme alıştırılması yöntemi benimsenmişti.

Osmanlı Devleti; Suriye, Irak, Yemen gibi bölgelerde yaşayan bedevi aşiretlerini hem “medenileştirme” söylemi ile merkezi idare ile ilişkilendirmek hem de onlardan vergi tahsil edebilmek için zaman zaman askerî müdahalelere başvurmuştur. Arap coğrafyasına gönderilen vali, mutasarrıf gibi üst düzey yöneticilerin XIX. yüzyılda yapılan vilayet düzenlemelerine kadar çoğunlukla asker kökenli oldukları veya güvenlikçi bir yaklaşımla Beşinci veya Altıncı Ordu Kumandanlarının aynı zamanda mülkî idarede de görevlendirildikleri görülmektedir. Tanzimat reformları

1 Edward Shils, *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, University of Chicago Press, 1975, ss. 3-10.; Osmanlı’da aşiretlerin iskânı, merkez-çevre ilişkisi için ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler: I*, thk. Tuncay Önder, der. Mümtaz’er Türköne, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, 1987.

2 Zekeriya Kurşun, “Basra Körfezi’nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbani (1820-1913)”, *Belleten*, C. 63, S. 236, 1999, s. 123-64.; Alişan Akpınar - Eugene L. Rogan, *Aşiret, Mektep, Devlet: Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, 2001.

ve merkezîleşme çabalarıyla birlikte tüm imparatorluk genelinde tedrici olarak mülkî düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Böylece eğitim, idare ve çeşitli alanlarda yapılması öngörülen ıslahatların hayata geçirilmesinde bürokrasiden yetişen vali ve mutasarrıflar da önemli rol oynamaya başlamıştır.

Bu cümleden olarak, XIX. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri ve bu araştırmanın konusu olan Mehmed Nazif Paşa, 1867 ve 1872 yıllarında iki kez Kudüs Mutasarrıfı olarak görev yapmış ve her iki mutasarrıflığı sırasında da Kudüs sancağı ve çevresinin modernleşmesi ve merkezîleşmesine katkı sağlayacak atılımlarda bulunmuştur. Özellikle bedevi kabilelerle yaptığı anlaşma sayesinde askerî güç kullanmadan bu kabilelerin merkeze bağlılıklarını sağlamış ve vergi tahsil sorunları da çözülmüştür.

Merkezî hükümet, yerel idarecileri belirlerken bölgelerin kendine özgü özelliklerini -dil, toplumsal yapı, yabancı konsoloslukların varlığı gibi etmenleri- göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmaktaydı. Bununla birlikte, en belirleyici ölçütlerden biri, seçilen kişilerin merkeze bağlılık ve sadakat temelinde uyumlu bir biçimde görev yapabilecek nitelikte olmalarıydı. Mehmed Nazif Paşa, 1863 yılında Midhat Paşa'nın teklifiyle ilk kez mutasarrıf olarak Üsküp'e tayin edilmiştir.³ Üsküp'e bağlı İpek ve Yakova kazalarında eşkıyalık faaliyetlerinin hız kazanması, vergi kaçırma, asker alımında karşılaşılan usulsüzlükler ve reyanın haklarına yapılan ihlaller üzerine başlatılan ıslahat çalışmalarında etkin bir rol üstlenmiştir.⁴ Bu süreçte edindiği idarî tecrübe ve gösterdiği sadakat, ilerleyen yıllarda mutasarrıf olarak Kudüs'e atanmasında belirleyici olmuştur. Nitekim bu makalede yetkin bir bürokratin bireysel düzeyde inisiyatif alması neticesinde çevrenin merkez ile uyumlu olmasını sağlama konusundaki gayretleri ele alınmaktadır.

Bir Osmanlı Bürokrati Olarak Mehmed Nazif Paşa ve Mesleki Kariyeri

Mehmed Nazif, Manastır'da toprak ağası Ali Efendi'nin oğlu olarak 1825 yılında dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimine sıbyan mektebinde başlamış hem özel hocalardan hem de cami hocalarından dersler almıştır. XIX. yüzyılda doğmuş ve yetişmiş diğer yaşlıları gibi Arapça ve Farsça eğitimi de görmüştür.⁵ Ayrıca Bulgarca, Boşnakça ve kısıtlı derecede Fransızca bilgisi de mevcuttur.

3 BOA, İ.MMS., 26-1142.; Adem Korkmaz, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri.*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 45.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz, *Midhat Paşa.*, ss. 45-58.

5 Sicil kaydındaki kayıttan anlaşılırdığına göre Mülteka ve Şerh-i Akaid'e kadar Arapça; Hafız ve Şevket Divanları'na kadar da Farsça eğitimi almıştır. BOA, DH.SAİDd., 2-83.

Mehmed Nazif 16 yaşında iken 1841 yılında Rusçuk Tahrirat kalemine mü-lazemetle girmiş ve bir senelik mü-lazemet devresinden sonra 50 kuruş maaş almaya başlamıştır. Bu kalemde beş sene kadar çalışmış ve maaşı tedricen 400 kuruşa kadar yükselmiştir. 1846 yılında ilk büyük rütbesini kazanmış ve Silistre Valisi Müşir Mirza Said Paşa'nın⁶ mektupçuluğuna getirilmiştir ki bu görev ona bürokraside yükselmenin yolunu açmıştır. Üç yıl bu vazifeyi sürdüren Mehmed Nazif Efendi ardından Avusturya asıllı mühtedi Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın⁷ (1806-1871) divan katipliğine tayin edilmiştir. Ömer Lütfi Paşa; hiç şüphesiz, Mehmed Nazif Efendi'nin memuriyet yaşamında önemli bir hâmi olmuştur. Öyle ki, onun kitabet hizmetindeki gayretkâr çalışması Ömer Lütfi Paşa'yı memnun etmiş ve kısa bir süre sonra onun talebi üzerine Sultan tarafından takdir ve taltif edilmiştir.⁸ 1850 yılında Bosna'da çıkan isyanı bastırmak üzere bölgeye Rumeli Ordu Müşiri sıfatıyla gönderilen Ömer Lütfi Paşa'nın kitabet hizmetinde yer almak üzere görevlendirilmiştir. Buradaki hizmetlerinin sonucunda da 5 Aralık 1851'de Bosna Madalyası ile onurlandırılmıştır.⁹

Bosna'daki memuriyetinin ardından İstanbul'a dönen Mehmed Nazif Efendi'nin bir süre maddi sıkıntılar çektiği, yazdığı arzuhallerden anlaşılmaktadır. Bu süreçte ailesinin geçimini sağlamakta çeşitli zorluklar yaşadığı, hâmisî Ömer Lütfi Paşa'nın ise onun şartlarını iyileştirmek ve uygun bir memuriyete yerleştirilmesini sağlamak için gösterdiği çaba arşiv belgeleri üzerinden takip edilebilmektedir.¹⁰ Böylece Rumeli ordusunda kâtiplik yapmaya başlamış ve uzun yıllar Ömer Lütfi Paşa'nın hizmetinde Kırım ve Batum ordularında aynı

6 Mirza Mehmed Said Paşa, bilhassa Rumeli'de idarî ve eğitim açısından önemli çalışmalar yapmış asker kökenli bir devlet adamıdır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezki-re-i Meşahir-i Osmaniyye*, C.3, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1311, s. 48; Orlin Sabev, "Bulgaristan Örneği Işığında Balkanlar'da Osmanlı Medrese Kütüphaneleri", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, 2014, s. 143-74.

7 Hakkında bilgi için bkz. Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 74-76.

8 Rumeli Ordusu muhasebeciliğine Hayri Efendi'nin tayininin ardından Hayri Efendi'den kalan nişanın Nazif Efendi'ye verilmesi teklif edilmiştir. Ömer Lütfi Paşa'nın bu teklif ve talebi üzerine 30 Mart 1850 tarihli irade ile Mehmed Nazif Efendi üçüncü dereceden rütbe ve nişan ile taltif edilmiştir. Bkz.: BOA, İ.MVL., 164-4829, lef 1.; BOA, A.MKT.MVL., 26-42.

9 BOA, İ.DH., 244-14858.

10 BOA, MVL., 131-104.; BOA, İ.DH., 281-17624.; BOA, A.MKT.NZD., 96-70.; BOA, İ.DH., 304-19320.

hizmeti yürütmeye devam etmiştir.¹¹ Hâmisi Ömer Lütfi Paşa'nın girişimleri¹² sonucunda 5 Ekim 1856 tarihli irade ile Maliye Muhasebesi meclis üyeliğine getirilmiştir.¹³ Böylece İstanbul'a gelen Mehmed Nazif Efendi burada edindiği tecrübe sayesinde 14 Şubat 1862 tarihinde Maliye Müsteşar Muavini olarak görevlendirilmiştir.¹⁴ 1862 yılı Mehmed Nazif Paşa'nın memuriyet yaşamı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Karadağ ve Sırp meselelerinin patlak vermesi üzerine Niş'e özel bir memuriyetle gönderilen Mehmed Nazif Efendi, burada görev yapan Niş Valisi Midhat Paşa'nın dikkatini çekmiştir. 1 Mart 1863'te Midhat Paşa'nın teklifiyle Üsküp Mutasarrıflığına atanmıştır. Bu göreve atanmasıyla birlikte kendisine Rumeli Beylerbeyliği rütbesi verilmiş ve paşalık unvanını elde etmiştir.¹⁵

Nazif Paşa, 24 Şubat 1867'de Kudüs Mutasarrıflığı,¹⁶ 1869 yılında Erzurum Vilayeti Mutasarrıflığı ve ardından Saruhan Mutasarrıflığı yapmıştır. 24 Eylül 1872'de ise ikinci defa Kudüs Mutasarrıflığı'na getirilmiştir.¹⁷ 20 Haziran 1873'e gelindiğinde ise ilk kez bir valilik hizmetine tayin edilerek Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi olarak görevlendirilmiştir.¹⁸ Bundan sonra sırasıyla Kıbrıs Mutasarrıflığı,¹⁹ Bosna Valiliği²⁰, Yanya Valiliği²¹, Kosova Valiliği²², Evkaf Nazırlığı²³,

11 Ömer Lütfi Paşa'nın Mehmed Nazif Efendi hakkında övgü dolu tahriratu için bkz. BOA, A.MKT.NZD., 198-4.; BOA, İ.DH., 356-23519, lef 1.

12 BOA, A.MKT.NZD., 198-4.

13 BOA, İ.DH., 356-23519.; BOA, A.MKT.MHM., 99-89.; BOA, A.DVN., 117-53.

14 BOA, İ.DH., 485-32757.; BOA, A.MKT.NZD., 402-65.

15 BOA, İ.MMS., 26-1142.; BOA, A.MKT.MHM., 264-27.; Korkmaz, *Midhat Paşa*, s. 45.

16 BOA, C.DH., 140-6980.

17 Ali İhsan Aydın, *Kudüs'te Son Osmanlı Nizamı: Yönetim, Adliye, Mülkiyet, Vakıfbank Kültür Yayınları*, İstanbul 2024, s. 51.

18 BOA, Y.EE.KP., 1-16.; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. XIV, s. 51.

19 BOA, İ.DH., 679-47350

20 BOA, İ.MMS., 54-2427.; Vakit, 15 Haziran 1876, nr: 347, s. 1.

21 BOA, İ.DH., 751-61308.; BOA, MB.İ., 38-52.

22 BOA, İ.DH., 769-62644.

23 BOA, Y.PRK.BŞK., 3-60. Mehmed Nazif Paşa'nın Evkaf Nazırlığı sırasındaki icraatları selefleri Abdüllatif Subhi Paşa ve Kamil Paşa'nın başarı ve faaliyetleriyle kıyaslanmıştır. Hatta bu iki ismin başarılarının gölgesi onun nezaretten alınmasına ve selefi Subhi Paşa'nın yeniden Evkaf Nazırı olarak atanmasına yol açmıştır. Bkz. BOA, İ.DH., 820-66177.; BOA, MB.İ., 69-31.; Subhi Paşa'nın Evkaf Nazırlığı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kübra Tolak, "Abdüllatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Trablusgarp Valiliği²⁴, ikinci kez Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği²⁵, Hüdavendigâr Valiliği²⁶, Aydın Valiliği²⁷ yapmıştır.

17 Mart 1888’de 63 yaşındayken Suriye valisi olarak tayin edilmiş ve bu görevi esnasında 15 Aralık 1889’da vefat etmiştir.²⁸

Mehmed Nazif Paşa’nın Kudüs Mutasarrıflığı ve İslahat Girişimleri

Mehmed Nazif Paşa’dan önce, Kudüs Mutasarrıflığı görevini yaklaşık üç yıl boyunca İzzet Paşa yürütmüştü. Ancak görev süresinin sonlarına doğru, yerel halk nezdinde kendisine yönelik şikâyetler artmış ve hakkında çeşitli yolsuzluk iddiaları gündeme gelmiştir.²⁹ Tüm bu şikâyet ve söylentiler üzerine Kudüs’e yeni bir mutasarrıf atanmasına karar verilmiş ve o sırada Üsküp Mutasarrıflığını yürüten Mehmed Nazif Paşa 18 Şubat 1867’de Kudüs Mutasarrıfı olarak tayin edilmiştir.³⁰ İngiltere’nin Kudüs konsolosunun yeni mutasarrıf hakkındaki ilk intibai onun zeki ve nazik bir kişi olduğu yönündedir. Bununla birlikte Mehmed Nazif Paşa hakkında daha fazla bir bilgiye sahip olmadığını da bildirmektedir.³¹

24 BOA, MB.İ., 75-8. Valilik için Abdurrahman Paşa’nın ismi düşünülyorken Nazif Paşa tayin edilmiştir.

25 BOA, İ.DH., 889-70745.

26 BOA, İ.DH., 908-72137. Nazif Paşa acil olarak İstanbul’a çağırılmış ve padişahla görüşmesinin ardından Bursa’ya doğru yola çıkmıştır. BOA, DH.MKT., 1341-11.; BOA, Y.PRK.ASK., 22-20.

27 BOA, İ.DH., 1012-79939. Aynı irade ile Rıfat Paşa da Bağdat valisi olarak atanmış ancak gün sonra görevinden istifa etmiştir. Bu sırada Nazif Paşa’nın Bağdat’a gönderilmesi düşünülmüş ama görevin kendisine teklif edilmesi durumunda Bağdat’a gitmeyeceğinin öğrenilmesi üzerine Aydın valiliğine tayini kesinleşmiştir. Bkz. BOA, İ.DH., 1295-102282.

28 BOA, İ.DH., 1077-84501., BOA, Y.A.HUS., 231-55.

29 İddialara göre İzzet Paşa ve uşağı Mustafa Efendi Kudüs Asakir-i Muvazzafa tayinatının kontratoya rabtı sırasında usulsüzlükler yapmış ve ayrıca bizzat Mustafa Efendi eliyle çeşitli kimselerden farklı gerekçelerle rüşvet talebinde bulunulmuştur. İzzet Paşa ve Mustafa Efendi’nin Şûrâ-yı Devletçe yürütülen muhakeme kaydı için bkz.: BOA, İ.ŞD., 18-736.; İzzet Paşa hakkındaki diğer şikâyetler için ayrıca bkz.: BOA, A.MKT.MHM., 367-38.; BOA, HR. TO., 577-62.; BOA, MVL., 780-64.; İhsan Satış, “Kudüs Mutasarrıfları (18411902-)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXX, S. 2, 2015, s. 551.

30 BOA, İ.MMS., 34-1386.; BOA, C.DH., 140-6980.

31 Her ne kadar Nazif Paşa hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değilse de konsolosa göre onun Kudüs Mutasarrıflığına tayini ve selefi İzzet Paşa’nın görevden alınmasında Suriye Valisi Mehmed Râşid Paşa’nın etkisi vardır. Bkz. The National Archives (TNA), FO, 195-808, 11 Nisan 1867, s. 309-311. Bu çalışmada yararlanılan Foreign Office dosyasının görüntülerini benimle paylaşan meslektaşım Dr. Ali İhsan Aydın’a teşekkür ederim.

Bu atama, yalnızca Kudüs özelinde bir idarî değişim değil, aynı zamanda Babıâli'nin Suriye genelinde yürürlüğe koyduğu daha geniş kapsamlı bir ıslahat programının parçası olarak değerlendirilmelidir. Zira, 13 Temmuz 1866'da Suriye valiliğine getirilen Mehmed Râşid Paşa, Tanzimat ilkelerini taşrada uygulamak ve özellikle merkezî otoritenin kırsal bölgelerdeki etkinliğini artırmakla görevlendirilmişti. Bu reform sürecinin temel taşlarından biri, bölgedeki bedevî grupların yerel halka yönelik akımlarının sınırlandırılması ve aşiret-merkez ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıydı.³² Bu dönemde vilayete bağlı sancaklarda görevlendirilen mutasarrıflar da genellikle bu reform programını destekleyebilecek niteliklere sahip ve önceki görevlerinde başarı kazanmış kişiler arasından seçilmişti. Nitekim 1869 yılında Trablus sancağında Kıbrıslı Kâmil Paşa³³, Havran'da ise Holo Paşa³⁴ gibi etkili isimlerin bulunması, taşra kadrolarının güçlendirilmesine yönelik bu tercihin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kudüs sancağında Mehmed Nazif Paşa'nın görevlendirilmesi de bu çerçevede okunmalıdır.³⁵

Nazif Paşa'nın ilk Kudüs Mutasarrıflığı sırasındaki en önemli gelişme Kudüs Islahatı şeklinde akis bulan gelişmelerdir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin öteden beri meşgul olduğu en önemli konulardan birisi yerleşik durumda olmayan aşiretlerin vergi verme konusunda yarattığı zorluklardır. Gazze, Kudüs ve Halilürrahman civarındaki kabilelerden ağnam rüsumunun alınması hususunda merkezî hükümetten bir emir gelmiş, Kudüs, Gazze ve Halilürrahman'daki aşiretler üzerine bir askerî kuvvet gönderilmesi zaruri bulunmuştur. Verilen emre göre bu urbanın “ağnamlarının ta‘dadıyla rüsum-ı mu‘tadesinin istihsali oldukları hâl ü vahşet ve bedeviyet hükmünce gözleri önünde bir kuvve-i cebriye gösterilmesine men‘ut olduğundan”³⁶ ifadesiyle daha ziyade güvenlikçi bir yaklaşımla söz konusu aşiretlerin “medeniyet dairesine” yani devlet idaresi altına alınmaya muhtaç oldukları belirtiliyordu. Her ne kadar bu yaklaşımda güvenlik öncelikli hareket ediliyor ve güç gösterisinden söz ediliyorsa da şiddet yerine daha ziyade devletin gücünü göstermeyi esas alan askerî nümayiş öngörülüyordu. Zira merkezî ve yerel idarecilerin, çoğu zaman yapılacak bir güç gösterisinin şiddete gerek kalma-

32 BOA, İ.MMS., 31-1300.; BOA, İ.DH., 565-39355; Butrus Abu Manneh, “The Establishment and Dismantling of the Province of Syria, 1865-1888”, *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective: Essays in Honour of Albert Hourani.*, ed. John Spagnolo, Oxford, Ithaca Press, 1992, s. 7-27.

33 İsmail Şen, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa: (1832-1913)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

34 Âbidzâde Holo Paşa. Arap İzzet Holo Paşa'nın babasıdır.

35 Sinan Çakar, “Tanzimat Devri'nde Reformist Bir Vali: Mehmed Râşid Paşa'nın Suriye Vilayeti Valiliği (1866-1871)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2021, s. 204.

36 BOA, İ.DH., 579-40341.

dan vergi problemlerini çözebileceğine dair sayısız tecrübeleri olmuştu. Merkez; vergi uygulamasını da göçebe unsurların devlet ile olan ilişkisini belirleyecek ve onları “medeniyet dairesine” alacak bir araç olarak görüyordu.³⁷

Sonuçta, 1866 ve 1867 yılı aşarını tahsil etmek için -ve gerektiği takdirde cebri kuvvet uygulama salahiyetiyle- bölgeye gönderilen Kudüs Mutasarrıfı Mehmed Nazif Paşa, Kudüs mevki kumandanı Mirliya Mustafa Paşa ve beraberindeki askerî birlikler ile 2 Haziran 1868’de Kudüs’ten Gazze’ye doğru hareket etmişlerdir. 5 Haziran 1868 sabahı Gazze’nin biraz dışında “Zeytinlik” isimli sahrada çadır kurmuşlar ve Gazze’den de bir grup piyade ve süvari asker buraya intikal etmiştir.³⁸ İlk olarak bir ordu heyeti oluşturulmuş ve ertesi gün mülkî memurlardan bir meclis teşkil edilmiştir. Daha önce harekât konusunda bilgilendirilen aşiret şeyhleri, ordugâha gelip mutasarrıf Nazif Paşa ile uzun saatler görüşmüşler gerçekleştirmiştir. Mehmed Nazif Paşa, eksiksiz olarak davete icabet ederek ordugâha gelen aşiret şeyhlerine devletin emirlerine uyma konusunda nasihatlerde bulunmuştur.³⁹ Sonuçta aşiret şeyhleriyle dokuz maddelik bir mutabakat sağlanmış ve kabile önderlerinden bir taahhütname alınmıştır.

Hazırlanan taahhütnameye göre:

1. Aşiretler kullandıkları mezraalar için yapılacak aşar müzayedesinde tayin edilen bedeli kabul edecekler.
2. Koyun ve keçileri başına düşen vergi miktarı konusunda mültezime zorluk çıkarmayacaklar.
3. Askerlik bedeli olarak altı buçuk nefer asker bedeli kararlaştırılmış ve hesaplanan 170.000 kıyye tuz aşiretler arasında taksim edilip aşiretler tarafından ücretsiz olarak Kudüs Memleha Ambarına nakledilecektir.
4. Askerlik bedeli karşılığında nakli sağlanacak tuz dışında her kıyyesi 14 pare nakliye ücretiyle Haziran başından Temmuz sonuna kadar 300.000 kıyye civarındaki tuzu Gazze’ye nakil ve teslim edeceklerdir.

37 Bazı araştırmacılar, Osmanlı Devleti’nin aşiretler ve konar-göçer unsurlara karşı benimsediği dil ve müdahale yöntemlerini, modernlik ve merkezileşme çabalarıyla iç içe geçmiş bir medenileştirme söylemi olarak yorumlamışlardır. Devlet, bu söylemiyle modernliği ve merkezileşmeyi meşrulaştırarak göçebe yaşam biçimini bir tür geri kalmışlık olarak tasnif eder. Bkz. Selim Deringil, “‘They Live in a State of Nomadism and Savagery’: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate”, *Comparative Studies in Society and History*, C. 45, S. 2, 2003, s. 311-42

38 Ruzname-i Ceride-i Havadis, 13 Temmuz 1868, nr: 943, s. 2.

39 Nazif Paşa, kabile şeyhleri ile beş altı saatten daha uzun bir süre görüşmüş ve “harp kapusu açılmaksızın” telkinleri yankı bulmuştur. BOA, İ.DH., 579-40341, lef: 2.

5. Ziraat yaptıkları miri araziler konusunda anlaşmazlık yaşanmaması için her aşiretin yerini belirleyecek gerekli mesaha, tahsis ve taksim işlerinin yapılarak, aşiretlere arazilerinin tapularının verilmesi sağlanacaktır.⁴⁰
6. Urbanın kontrol altında bulundurulması için kırk çadırdan fazla aşiretlere ikişer muhtar tayin edilecek ve 4-5 kişiden oluşacak bir ihtiyar meclisi kurulacaktır. Böylece aşiret-hükümet ve aşiretlerin kendi arasındaki ilişkilerin kontrolünü sağlamak, muhtemel anlaşmazlıkları önlemek için bu meclistekiler sorumlu olacaklardır.⁴¹
7. Kudüs kasaba ve kazasından ya da diğer yerlerden cinayet, hırsızlık ve çeşitli diğer suçlarla itham edilen yahut asker kaçağı olup aşiretlere sığınan kişiler aşiretler tarafından kabul edilmeyecektir. Bu gibi durumların vukuunda muhtarlar ve ihtiyar heyeti tarafından ilgili kişiler hükümete teslim edilecektir.
8. Aşiretler Kudüs civarındaki ahaliyi ve birbirinin mahsulat ve hayvanatına musallat olmayacak, tüccar ve yolcuların mal, can ve ırz güvenliği sağlanacak, aksine hareket edenler aşiretler tarafından hükümete teslim edilecekleri kabul edilmiştir.
9. Hükümetin ihtiyaç duyması halinde aşiretler, kendilerine yapılacak her türlü davete icabet edeceklerdir.

Taahhütnamenin son kısmına, aşiretler eğer tüm bu sayılan maddelere aykırı hareket eder ve hükümet tarafından aşiretler üzerine bir askerî harekât yapılmak zorunda kalırsa; bundan doğacak masraflardan da mesul olacakları şartı konulmuştur.⁴²

Yapılan anlaşmaya göre iki senelik ağnam rüsumu borçlarının karşılığı olan 240.000 kuruş, aşiretler tarafından beş gün içinde nakden, 1867 senesi için arazilerine ait öşür vergilerinin toplamı olan kırk beş bin kile arpa ve yirmi bir bin kile buğday ise yirmi gün zarfında aynî olarak ödenecektir. Tüm bu ödemelere dair ayrıntılı bir defter hazırlanacak ve her kabilenin ne ödediği ayrı ayrı gösterilecektir. Bu defterler kabile şeyhleri tarafından da mühürlenecek ve idare meclisinin onayı altında tutulacaktır. Yapılan bu anlaşmayla Nuseyrat, Keâbiye gibi urbandan ilk kez vergi tahsil edilmiştir.⁴³

40 Bu madde aşiretlerin verdiği teminattan ziyade hükümetten talepleridir.

41 Bu madde aşiretlerin hükümetten talepleri hakkındadır.

42 BOA, İ.DH., 579-40341, lef: 1. Taahhütnamenin orijinal hali için bkz. Ek I.

43 BOA, İ.DH., 579-40341, lef: 2.; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 13 Temmuz 1868, nr: 943, s. 2.

Gazze’de aşiretlerle yapılan bu mutabakat sonrası, 18 Haziran 1868’de Nazif Paşa tarafından gönderilen tahrirattan anlaşıldığına göre aşiretler söz verdikleri gibi ağnam rüsumu borçlarının tamamını ve öşür vergilerine karşılık aynı olarak ödemeleri gereken zehairin iki bin kîlesini ödemişlerdir. Nazif Paşa’ya göre; “urbanın hakimiyet altına alınması ve idraklerine lezzet-i medeniyetin tattırılması”⁴⁴ ve Kudüs ıslahatının tam olarak başarıya ulaşabilmesi için aşiretlerin tazyik altında tutulması önemlidir. Nazif Paşa öncelikle, Gazze’nin kontrolü için Hanyunus kasabasının stratejik açıdan önemine dikkat çekmiş ve Mısır sınırına yakınlığı sebebiyle bu kasabanın mevcut halinden daha korunaklı bir hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Selefî İzzet Paşa zamanında Hanyunus halkından vergisi bakaya kalanlardan tahsil için buraya başıbozuk askerler sevk edilmiş ancak bunun sonucunda buradaki konar göçer halk Mısır tarafına geçmişlerdir. Nazif Paşa, Mısır’a giden ve daha kendilerine verilen teminat sonrasında yeniden Hanyunus’a dönen aşiretler ile bölgenin imarına ilişkin bazı önerilerde bulunmuştur. Buna göre Hanyunus’ta belli sayıda askerinin bulundurulmasını önermiş; ayrıca Gazze’ye sevk edilen bir tabur piyade ile iki tabur ve iki bölük süvari birliğinin birkaç yıl daha burada kalmasının yararlı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Hanyunus Kalesi’nin yaklaşık 15.000 kuruş harcanarak tamiri ve Gazze’deki taburdan münavebeli olarak bir bölük askerinin bu kalede ikame edilmesinin Hanyunus’un güvenliğini ve mamuriyetini sağlayabileceğini belirtmiştir.⁴⁵

Nazif Paşa ve beraberindeki heyet Gazze’deki çalışmalarını tamamladıktan sonra 7 Temmuz 1868’de beş bölük piyade ve bir bölük süvari askeriyle, kırk nefer seyيار müfreze ve iki kıta dağ topu ile Kudüs ve Halilürrahman kazaları çevresindeki dokuz adet aşiretin itaat altına alınıp ıslahatı için yola çıkmışlardır. Paşa ve kuvvetleri 11 Temmuz 1868’de bu kabilelerin yaşadığı bölgelere yakın konumdaki Beyt-Lahim kasabasına ulaşmışlar ve Gazze’de olduğu gibi burada da bir ordu heyeti ile mülkî memurlardan oluşan bir meclis kurmuşlardır. 12 Temmuz 1868’de, bahsedilen aşiretlerin en güçlü ve kalabalığı olan Tiyaha kabilesinin şeyhi İsmail Hamdan başta olmak üzere diğer urban şeyhleri Mutasarrıf Nazif Paşa’nın huzurunda toplanmışlardır. Yapılan görüşme sırasında urban şeyhleri kendilerinin Gazze’deki aşiretler kadar verimli arazilere sahip olmadıklarını belirterek vergilerinin güçleri oranında belirlenmesini istemişlerdir. Sonuç olarak, toplam 27.500 koyundan her biri için üçer kuruş vergi alınmasına karar verilmiş; bu da 1866 ve 1867 yıllarına ait toplam 165.000 kuruşluk bir vergiye tekabül etmiştir. Ayrıca, 1867 yılına ait âşar vergisi için de 80.000 kuruşluk bir bedel belir-

44 BOA, İ.DH., 579-40341, lef: 4.

45 BOA, İ.DH., a.g.v., lef: 4.

lenmiştir. Buna ek olarak, ağnam rüsumunun beş ve aşar bedelinin ise on beş gün zarfında ödenmesi şart koşulmuştur. Bedel-i askerî olarak alınması gereken altı buçuk nefer karşılığı⁴⁶ olarak ödemeleri gereken 52.000 kuruşa mukabil; 160.000 kıyye tuzun Kudüs Memleha ambarına ve 10.000 kıyyenin de urban tarafından Halilürrahman ambarına nakline dair taahhüt alınmıştır. Bununla birlikte Gazze urbanı gibi Halilürrahman urbanı da bu tuzun haricinde, kıyyesi 14'er kuruştan olmak üzere 300.000 kıyye civarındaki tuzu Kudüs, Gazze ve Halilürrahman ambarlarına nakledilmesini sağlayacaklardır.⁴⁷ Bu anlaşmadan, aşiretlerin dolaştıkları Gazze ve etrafında geniş bir memleha/tuzla bulunduğu ve muhtemelen bu tuzla veya tuzlaların zamanla devletin kontrolünden çıkarak kabile şeyhleri tarafından işletilmeye başlandığını varsaymak mümkündür.

Beyt-Lahim'deki urban ile de mutabakata varıldıktan sonra Nazif Paşa ve beraberindeki heyet 16 Temmuz 1868'de mutasarrıflık merkezi Kudüs'e geri dönmüşlerdir. Nazif Paşa'nın Kudüs ıslahatını şiddet kullanmadan başarmış olması dönemin gazetelerinde kendisinden övgüyle bahsedilmesini sağlamıştır. Çünkü Nazif Paşa, mutasarrıflığa tayininden itibaren çeşitli hırsızlık ve yağma suçlarına karışan aşiret mensuplarının yakalanmasını sağlamıştır. Ele geçirilen suçlulardan bir kısmı Akka Kalesi'ne sürgün edilirken bir kısmı da Kudüs hapishanesinde tevkif edilmiş ve bölgede asayiş sağlanmıştır⁴⁸

Nazif Paşa'nın Mutasarrıflığı Sırasında Kudüs'teki Askerî, Eğitim ve İmar Faaliyetleri

Mehmed Nazif Paşa Kudüs ıslahatı sırasında Beyt-Lahim'de bir kışla inşası projesiyle de ilgilenmiştir. Her sene Kudüs'e gelen ve farklı dinlere mensup ziyaretçilerin güvenliğini sağlamak üzere bölgeye gönderilen askerlerin ikame etmesi için bir kışla inşa edilmesi düşünülmüştür. Bu doğrultuda liva idare meclisi azasından bir kişi, Latin, Rum ve Ermeni milletlerinin ruhani reisleri ve bir mimarbaşı Nazif Paşa ile Beyt-Lahim'e giderek yerinde incelemeler yapılmıştır. Bu süreçte yapılması planlanan kışlaya ilişkin olarak bir keşif defteri ve harita hazırlanmıştır. Üç katlı olarak tasarlanan binada toplam 22 oda bulunacak; ilk katta altı, ikinci katta yedi ve üçüncü katta dokuz oda yer alacaktır. Böyle bir yapının inşasının 172.500 kuruşluk bir maliyetle gerçekleştirilebileceği hesaplanmıştır. Mehmed Nazif Paşa, bu hususlara dair merkezi bilgilendirmiş ve konu Şura-yı Devlet'te müzakere edilmiştir. 26 Ağustos 1868'de kışlanın inşasına dair irade

46 Kişi başı 80 lira (8000 kuruş) olarak hesaplanmaktadır.

47 BOA, İ.DH., 579-40341, lef: 5.; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 16 Ağustos 1868, nr: 967, s. 2.; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 25 Ağustos 1868, nr: 974, s.2.

48 Ruzname-i Ceride-i Havadis, 16 Ağustos 1868, nr: 967, s. 2.

çıkmasına⁴⁹ rağmen kışlanın yapımı Maliye Nezareti'nin görüşü doğrultusunda ileri bir tarihe ertelenmiştir.⁵⁰

İmparatorluk genelinde rüştiye mekteplerine olan ihtiyaç ve bu mekteplerin yaygınlaştırılması için Kudüs'te de çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Bu minvalde Kudüs'te bir rüştiye mektebi inşa edilmiş ve muallim-i evvel olarak Ergiri Rüştiye Mektebi ikinci muallimi Malatyalı Ebubekir Efendi tayin edilmiştir.⁵¹ 7 Ağustos 1868 tarihli irade ile Ebubekir Efendi'ye aylık 625 kuruş maaş tahsis edilmesine karar verilmiş ve bunun haricinde 83 kuruş maaşla bir bevval tayini, mektebin çeşitli giderleri için ise mahalli mal sandığından karşılanmak üzere senelik 1000 kuruş verilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca rüştiye mektebi için ihtiyaç duyulan kitap ve diğer gereçlerin temini için de çalışmalara başlanmıştır.⁵² Nitekim bu mektep imparatorluğun sonuna kadar Kudüs'te hizmet verdiği gibi daha sonra da hizmet vermeye devam etmiştir.

Nazif Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde kayda değer gelişmelerden biri de Kudüs ile Yafa arasındaki yolun inşa faaliyetleridir.⁵³ Kudüs'ten Bâbü'l-Vâdî Boğazı'nın sonuna kadar uzanan yaklaşık beş saatlik güzergâh, taşlık yapısı nedeniyle hem günlük ulaşımda hem de Kudüs'e yapılan ziyaretler esnasında ciddi zorluklara neden olmaktadır. Gerek insanlar gerekse yük hayvanları, zemini taşlı- kumlu olan bu yolda büyük sıkıntılar çekmekteydi. Mehmed Nazif Paşa, bilhassa Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in Kudüs'e yapmayı planladığı ziyaretin⁵⁴ de etkisiyle, bu güzergâhın onarılması ve şose yol hâline getirilmesine özel bir önem atfetmiştir.⁵⁵ Bu doğrultuda Kolağası Mustafa Efendi ile Yüzbaşı

49 Kışla planı için bkz.: Ek II.; BOA, İ.Ş.D., 10-483.; BOA, HR.MKT., 616-44.

50 Maliye Nezareti, Beyt-Lahim'e senede ancak bir bölük asker gönderildiğini ve bu askerlerin her zaman olduğu gibi çadır kurarak veya bir yer kiralanarak ikame ettirilmeleri usulüne devam edilmesini veya 20.000-30.000 kuruş bir meblağ ile küçük bir bina yapılarak bunun askerlere tahsis edilmesinin yeterli olacağı görüşündedir. BOA, A.MKT.MHM., 422-32.; BOA, A.MKT.MHM., 440-42.

51 Ebubekir Efendi, konuşup yazacak düzeyde Arapça'ya vâkıf bir aday olduğu için seçilmiştir.

52 BOA, İ.Ş.D., 9-466.; BOA, A.MKT.MHM., 416-83.; Takvim-i Vekayi, 10 Mart 1868, nr: 945, s. 1.

53 Nazif Paşa, her iki mutasarrıflık döneminde de Kudüs'ün alt yapı hizmetlerine önemli katkılarda bulunmuştur. Johann Büsow, *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908*, Brill, Leiden-Boston, 2011.

54 Avusturya imparatorunun Kasım 1869'da, Prusya veliahdının ise aynı yılın Aralık ayında Kudüs'e yaptıkları ziyaretlere, 6 Eylül 1869'da mutasarrıflıktan azledilen Mehmed Nazif Paşa tanıklık edememiştir. BOA, İ.HR., 241-14296; BOA, İ.HR., 241-14302.

55 TNA, FO, 195-808, 28 Kasım 1867; Mordechai Eliav, *Britain and the Holy Land, 1838-1914: Selected Documents from the British Consulate in Jerusalem*, Yad Izhak Ben-Zvi Press, 1997, ss. 223-24.

Sadık Efendi'yi görevlendirerek yol hakkında bir keşif defteri hazırlatmıştır. Hazırlanan bu ön rapora göre;

Kudüs-Yafa arasında inşa edilmesi planlanan yol, toplamda 82.530 zirâ uzunluğunda olup, bunun 39.300 zirâsı Kudüs'ten Bâbü'l-Vâdî Boğazı'na kadar taşlık, kalan 43.230 zirâlık kısmı ise boğazdan Yafa'ya kadar kumluk bir araziden oluşmaktaydı. Böylesi büyük bir projenin gerçekleşmesi için her unsurdan temsilcinin yer alacağı bir yol komisyonu kurulmasına karar veril, ayrıca bir yol nazırı ile onun maiyetine bir yüzbaşı ve 25 süvari tayin edilmesine karar verilmiştir. Yolun inşasında görev alacak amele sayısı, projenin ölçeğini yansıtan en dikkat çekici kısımlardan biridir. Toplamda 102.000 amelenin⁵⁶ çalıştırılması planlanmış; bu iş gücünün 65.000'inin taşlık bölgede görevlendirilmesi ve her bir amelenin yalnızca bir arşının üçte biri kadar bir alanda beş gün süreyle çalışmasına karar verilmiştir.⁵⁷ Bu kararlar doğrultusunda yapılan hazırlıkların ardından 3 Ekim 1867'de yol yapımının resmen başlatılması için bir açılış töreni düzenlenmiştir. Yol yapımı için Kudüs'te bir mühendis olmaması sebebiyle önce beşinci ordudan birkaç mühendis zabıt görevlendirilmiş ve bu ekip ile ameleler üç hafta içinde Bâbü'l Vadi'ye kadar olan kısmın inşa ve tamirini tamamlamıştır.⁵⁸ İngiltere'nin Kudüs konsolosu raporunda, yol yapımına başlandıktan sadece iki ay sonra önemli gelişmeler kaydedildiğini belirtmiş ve bu başarının Nazif Paşa'nın yöneticilik tarzından kaynaklandığını ifade etmiştir. Konsolos, Paşa'nın vaktinin büyük bölümünü yol yapım çalışmalarını denetleyerek geçirdiğini ve inşaatta çalışanları bizzat teşvik ve cesaretlendirdiğini de belirtmiştir. Öte yandan Nazif Paşa'nın Kudüs-Yafa yolunun yapımındaki payı Kudüs'teki diğer konsolosluklar tarafından da takdirle karşılanmıştır.⁵⁹ Neticede 1867 Ekim'inde başlayan Kudüs-Yafa yol hattı, yaklaşık iki yıllık bir sürecin ardından 24 Ağustos 1869'da tamamlanarak hizmete açılmıştır.⁶⁰

Mehmed Nazif Paşa'nın mutasarrıflığı dönemindeki büyük icraatları arasında yer alan Kudüs-Yafa yolunun tamamen hizmete açılmasından çok kısa bir süre sonra, 6 Eylül 1869 tarihli irade ile Nazif Paşa mutasarrıflıktan alınarak yerine

56 Bu ameleler Kudüs ve Yafa ahalisinden 15-60 yaş arasındaki erkeklerden oluşmaktadır.

57 BOA, İ.DH., 597-41579.

58 BOA, MVL, 1063-24.; BOA, MVL, 1063-31.; *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 7 Kasım 1867, nr: 774, s. 1.; *Takvim-i Vekâyi*, 13 Aralık 1867, nr: 911, s. 1.; Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs: (1890-1914)*, İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2004, ss. 182-83.

59 TNA, FO, 195-808, 28 Kasım 1867, s. 340-342. Bununla beraber bazı konsolosluklar yol yapımına nakdî yardım sağlamıştır. Örneğin Alman konsolosluğu 5 Osmanlı lirası nakdî yardımda bulunmuştur. BOA, A.MKT.MHM., 429-40, lef: 2.

60 BOA, İ.DH., 597-41579; BOA, A.MKT.MHM., 429-40.

Hariciye Mektupçusu Kâmil Bey Efendi tayin edilmiştir. Mehmed Nazif Paşa'nın görevden alınma gerekçesi olarak ise yerine "İsan ve politikaya aşına birinin tayini"⁶¹ gerekliliğinden bahsedilmiştir. Nazif Paşa'nın mutasarrıflıktan alınmasından sonra Kudüs'te yaşayan yabancı temsilciler Nazif Paşa'nın icraatlarından memnuniyetlerini bildirerek onun görevden alınmasını üzüntüyle karşıladıklarını bildirmişlerdir.⁶²

Sonuç

XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Mehmed Nazif Paşa, 47 yıllık meslek hayatının önemli bir bölümünü imparatorluk taşrasında mutasarrıf ve vali olarak sürdürmüştür. 1863 yılında Üsküp'te ilk mutasarrıflık deneyiminden sonra 1867 yılındaki ilk Kudüs Mutasarrıflığı sırasında Kudüs, Gazze ve Halilürrahman etrafında yaşayan güçlü bedevi aşiretlerden bir taahhütname alarak savaş ortamı ve bir baskı yaratmadan onları vergiye bağlamış ve bu aşiretleri Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü tebaa statüsüne sokmuştur. Bu faaliyetiyle devletin bedevileri merkezi kontrolün altına alması düşüncesine katkıda bulunduğu gibi esasında Tanzimat'ın amaçlarına da hizmet etmiştir. Ayrıca onun mutasarrıflığı Kudüs-Yafa şose yolu gibi imar; Kudüs'te açılan Rüştüye mektebi gibi eğitim faaliyetleriyle de devletin hem göçebe ve hem de yerleşik tebaasına doğrudan temas etmesini sağlamış ve merkezin gücü taşrada daha fazla hissettirilmiştir. Diğer taraftan uluslararası rekabetin yoğun olduğu hatta Kırım Savaşı'na sebep olan kutsal beldelerin bulunduğu Kudüs ve etrafında Nazif Paşa'nın aldığı asayiş tedbirleri ile de -geçici de olsa- rekabetin bahaneleri ortadan kaldırılmış, yerli ve yabancı ziyaretçiler arasında huzur ve sükûnet sağlanmıştır.

Nazif Paşa'nın Üsküp'te edindiği idarî tecrübe, Kudüs gibi dinî çeşitliliğin, aşiret ağlarının ve uluslararası rekabetin yoğun olduğu bir bölgede kendisine önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu birikim sayesinde Kudüs'te hem merkezle uyumlu bir yönetim sergilediği hem de yerel topluluklarla dengeli ilişkiler kurabildiği söylenebilir. Ayrıca, jeopolitik önemine binaen devlet merkezinin Kudüs üzerinde yapacağı yeni yapılanmanın alt yapısının Nazif Paşa zamanında hazırlandığını söylemek yerinde olacaktır. Bu makalenin bir sonucu da Tanzimat sonrası Osmanlı merkez-çevre ilişkilerini yöneticiler üzerinden analiz etmektir. Nazif Paşa ve Kudüs'teki faaliyetleri ise buna uygun bir örnek teşkil etmektedir.

61 BOA, İ.DH., 597-41631.

62 BOA, HR.TO., 452-26.

Kaynakça**Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri**

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Hariciye (İ.HR)

İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri (DH.SAİDd)

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)

Sadaret Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM)

Cevdet Dahiliye (C.DH)

Yıldız Tasnifi Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Mabeyn İrade (MB.İ)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL)

The National Archives

Foreign Office (FO)

Gazeteler

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Takvim-i Vekâyi

Vakit

Kaynak ve Arařtırma Eserler

Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi.*, ed. Münir Aktepe, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Akpınar, Alişan - Eugene L. Rogan, *Aşiret, Mektep, Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, 2001.

Avcı, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs: (1890-1914)*, İstanbul, Phoenix Yayınevi, 2004.

Aydın, Ali İhsan, *Kudüs'te Son Osmanlı Nizamı: Yönetim, Adliye, Mülkiyet*, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.

Büssow, Johann, *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908*, Brill, Leiden-Boston 2011.

Çakar, Sinan, "Tanzimat Devri'nde Reformist Bir Vali: Mehmed Râşid Paşa'nın Suriye Vilayeti Valiliği (1866-1871)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2021.

Deringil, Selim, "'They Live in a State of Nomadism and Savagery': The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, C. 45, S. 2, 2003.

Eliav, Mordechai, *Britain and the Holy Land, 1838-1914: Selected Documents from the British Consulate in Jerusalem*, Yad Izhak Ben-Zvi Press, 1997.

Korkmaz, Adem, *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019.

Kurşun, Zekeriya, "Basra Körfezi'nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbani (1820-1913)", *Belleter*, C. 63, S. 236, 1999.

Manneh, Butrus Abu, "The Establishment and Dismantling of the Province of Syria, 1865-1888", *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective: Essays in Honour of Albert Hourani.*, ed. John Spagnolo, Oxford, Ithaca Press, 1992.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler: I*, thk. Tuncay Önder, der. Mümtaz'er Türköne, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1311.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık 1987.

Sabev, Orlin, "Bulgaristan Örneği Işığında Balkanlar'da Osmanlı Medrese Kütüphaneleri", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, 2014.

Satış, İhsan, “Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXX, S. 2, 2015.

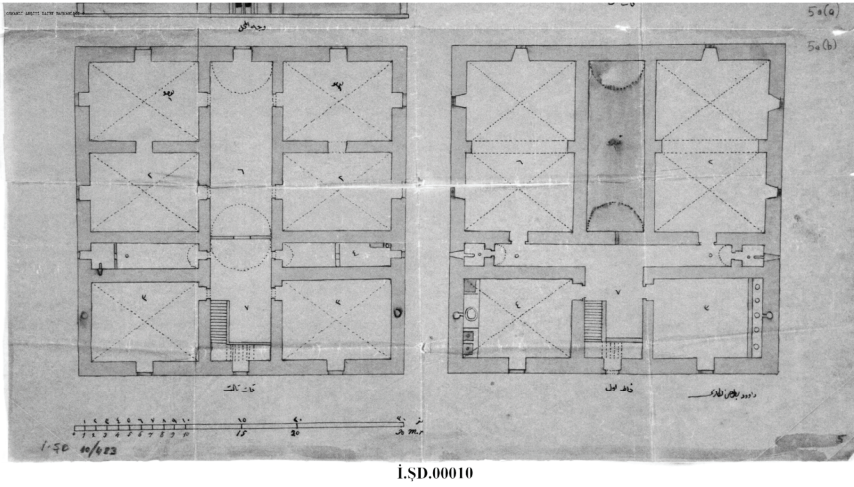
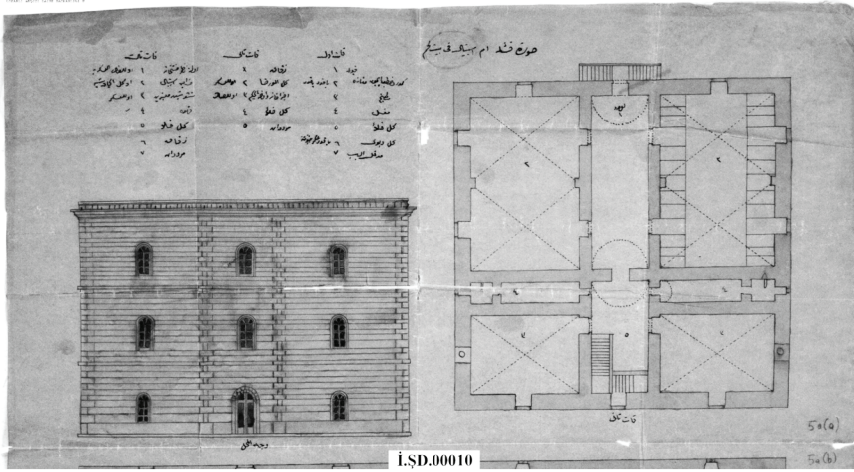
Saydam, Abdullah, “Ömer Lütfi Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2007.

Shils, Edward, *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, University of Chicago Press 1975.

şen, İsmail, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa: (1832-1913)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

Tolak, Kübra, “Abdüllatif Subhi Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Ek-2. Beyt-Lahim’de yapılması planlanan kışla

Kaynak: BOA, İ.ŞD., 10-483

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacıların her birisinin mevcut araştırmaya katkısı %50 oranındadır.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.